

Autorica navodi seksualno-fiziološke momente bračnog života i fiziološke momente muža i žene sve do rođenja djeteta. Popraćuje to i ilustracijama. Upozorava na: imati ili ne imati dijete i kada. Sve to autorica stavlja u okvire moralne dopuštenosti s obzirom na začecje i čuvanje od njega (Knaus-Oginova teorija, temperaturna metoda). Abortus je ljudski i dakako moralno nedopušten.

Bračna ljubav proširuje srca. Sređen brak otvara širinu i daje sigurnost, pokreće život, ruši osamljenost i produbljuje zajedništvo. Mogu nastati krize, ali gdje su dvoje jedno — prema sv. Pavlu — tu se otvorenošću lakše rješavaju problemi.

Ljubav mora u svojoj cjelini imati nešto kontemplativno što čovjeka uvodi do granica Apsolutnog, do Boga.

Autorica iz Pjesme nad pjesmama citira divotu dvoje mladih ljudi koji se iskreno vole, iskreno ljube i dakako to usklađuje s citatima II. vatikanskog sabora i sv. oca Pavla VI. koji govore o tome.

Iza svega bismo mogli navesti: „Odlie Le-vassort izuzetno uspješno sažima u ovoj knjizi svoje stručno znanje i svoje proživljeno iskustvo tisuća mladih i tako pruža cjelovit, vedar i objektivni odgovor na presudno pitanje: *kako biti sretni u ljubavi?*”

Skladni prikaz psihološkog, seksualnog, društvenog i duhovnog pogleda na ljubav čini knjigu neobično zanimljivom i laganom. Knjiga je tako nezaobilazna pomoć roditeljima i odgojiteljima, a mladi će u njoj naći mjerodavnog savjetnika u odlučujućim trenucima svoga života, od „udarca groma” sve do životnog zajedništva.”

Malo me smeta što su tako ozbiljne stranice popraćene ponešto čudnim ilustracijama. Čini mi se da nije dostatna distinkcija: tjelesna privlačnost—osjećajna privlačnost (133). Zatim emocionalna ljubav i ljubav srca u tekstovima nije jasno izražena. Termin „sržan” (134) nije spretno izabran, pa makar se or nalazio i u originalu. Daleko je bolje za tekst u knjizi: osnovno ili bitno. No možda se nalazimo pod utjecajem pomodarstva pa... Bolji bi bio izraz meditacija nego kontemplacija (212).

Knjiga zaslužuje pohvalu i ona je kod nas u svojoj cjelovitosti nešto jedinstveno.

KRIBL

IVAN DEVČIĆ: DER PERSONALISMUS BEI NIKOLAJ A. BERDJAJEV. VERSUCH EINER PHILOSOPHIE DES KONKRETEN. EXCERPTA EX DISSERTATIONE AD DOCTORATUM IN FACULTATE PHILOSOPHIAE PONTIFICIAE UNIVERSITATIS GREGORIANAE, Roma 1981.

Ovaj je rad kronološko—genetički prikaz Berdjajevljevog filozofiranja. Berdjajev je u jednom stalnom dinamizmu između općenitog i individualnog, društvom determiniranog te slobodnog i osobnog (5—6). U slobodnom stvaralaštvu upravo to dolazi do izražaja. No to ponajčešće nije lako izraziti, što osobito dolazi do izražaja u Berdjajevljevom aforističkom načinu izražavanja. Kod njega se može vidjeti utjecaj i razvoj u filozofskoj misli, od mladih dana do zrele dobi. Tu se pokazuje jedno jedinstvo: filozofski smještaj čovjeka: spoznajni a još više etički (11—15).

U ranim godinama Berdjajev je bio upoznat s „narodničevstvom”, a to je jedan oblik predmarksističkog socijalizma u Rusiji. Predstavnik mu je bio Mihajlovski koji je bio pod utjecam Comptea, a držao je da postoji mogućnost sjedinjenja između teoretske i praktične istine. Izgledalo je da je misao „narodnjaka” dijametralno oprečna klasnoj borbi. Lom kapitalizma omogućit će socijalizam, koji će iz Engleske preko Plehanova doći u Rusiju, gdje će ga nazvati ruskim dijalektičkim marksizmom (17—23).

Berdjajev u toj situaciji nastupa kao kritički marksist.

Filozofski criticizam je temelj Berdjajevljevog filozofiranja. Protivan je Kantovom „Ding an sich”, njegovom dualizmu i agnosticizmu, a zastupa svoj fenomenalizam. U njem pokazuje korelaciju između subjekta i objekta i u tome se očituje sva zbilja. Istina se vidi u čovjeku, ali ne transcendentnom već individualnom. Čovjeka možemo vidjeti kroz društvo koje je proletarijat, a duša proletarijata je pojedinac kroz kojega se može spoznat opća istina i opće dobro. Proletarijat je harmonična osobnost, kako je to naglasio Mihajlovski. No Berdjajev nije uvidio da proletarijat kod Mihajlovskog ima apstraktnu ulogu.

U moralnim stvarima Berdjajev zastupa apriorizam Kantova naučavanja. Moral stoji iznad klasa, no psihološki se uvijek pokazuje kao klasni moral. Socijalni moral je opće vrijednosti, ali je za njegovo vrednovanje potreban i subjekt i objekt. Subjektivna savjest oslanja se na objektivne moralne norme transcendentne savjesti. Poteškoća je u tome što

se ni Kantov ni Marksov moralni imperativ ne može znanstveno opravdati. To se odnosi i na Mihajlovskog. Ekonomski faktor spojen je sa socijalnim, a ovaj s moralnim. No u svemu Mihajlovski ne gleda dovoljno na ulogu osobnosti u povijesti, koja je temeljena na slobodi, na volji. Iako Berdjajev prigovara Mihajlovskom da ne vodi dovoljno računa o osobi, to se pokazuje i kod njega u to vrijeme s obzirom na shvaćanje čovjekove slobode (23–32). No Berdjajev će ipak sve više početi cijeniti ljudsku slobodu, i to više od Mihajlovskog tako da će isticati slobodu koja nije vezana na biološke elemente unutar društva. Darvinistička sociologija je antipersonalistička i zato je odbija. Ne pristaje uz „idealni tip“ biološke naravi, a niti uz „građanski tip“ čovjeka, jer je tu mali stupanj osobnosti. A razvoj individualnosti vezan je uz razvoj duha, a ne uz razvoj organizma, ekonomskih uspjeha, iako se sve to mora usklađivati, i to u socijalnoj zbilji. U njoj je smješten čovjek i u njoj se razvija. No u svim tim okolnostima i sa svim naglašenim elementima kod Berdjajeva još uvijek prevladava Kantov transcendentalizam i Marksov socijalizam (32–41).

Etički je Berdjajev vezan na Kantovo mišljenje i ne oslanja se na metafiziku. Etička vrijednost je vrijednost osobe koja je cilj etičkog djelovanja. U tom okviru se i govori o jednakosti svih ljudi.

Dijalektička teorija materije je antiidealistička, neznanstvena i logički kriva. No s produktivnošću materije i ekonomskih dobara uzdižu se idealni ciljevi života. Ovdje se Berdjajevljeva misao nalazi na prijelazu između marksizma i idealizma. Marksizam je rodilo buržusko društvo. On je reakcija na to društvo i njegovo djelovanje. U idealizmu Berdjajev počinje s Kantovim logičkim i etičkim apriorizmom, pa onda svijetom ideja, poznatim već od Platona, a Kantovim postulatima. Njegovo gledanje se pomiče od biti prema trebati, morati. Međutim, empirijski čovjek ne rješava njegov etički problem i zato on govori o moralnosti svjetskog reda, koji se ucepljuje u religiju (41–49).

U etičkom svladavanju protivnosti između individualizma i univerzalizma Berdjajev veli: u središtu zbivanja je čovjek kao cilj samom sebi i kao vrhovna vrijednost koja je preko osobe nosilac moralnih zakona. Empirijski čovjek, empirijski „ja“, ima za svoj ideal zakon djelovanja koji je povezan s idealnim, duhovnim „ja“.

Ranije je Berdjajev promicao misao o klasnoj istini. Sada brani svijet čovjeka s njegovom duhovnom, slobodnom naravi. No sve je ipak vezano na aprioristički moralni zakon.

Individualizam i univerzalizam moraju biti harmonični u naziranju na svijet. Stoga i tvrdi da se etički čovjek razvija prema punini osobnosti, da računa s drugim, „ja“ uspinjući se do najvišeg Dobra. Nietzsche ima pred sobom „nadčovjeka“ u biološkom smislu, a Berdjajev u religiozno–metafizičkom. Stoga ljudska duhovnost gleda na božansko–ljudski ja koji se ne protivi socijalno zbilji, već je ona sredstvo za moralni razvoj osobe. U tome se otkriva bitni element personalizma s duhovnom slobodom čovjeka koja „empirijskom čovjeku“ omogućuje dodir s Transcendencijom. Ovdje je Berdjajev još uvijek pod utjecajem Kanta i njemačkog idealizma. I sve nejasnoće njegovog filozofiranja u toj fazi proizlaze upravo odatle (49–55).

Metafizički monopluralizam u fazi mistično–religioznog idealizma valja gledati u povezanosti s marksizmom, i to s jedne strane u smjeru konstitucionalne demokratske partije i s druge, kojoj pripada Berdjajev, u prijelazu od transcendentalnog idealizma k religiji i mistici. To je zapravo vrijeme ruske kulturne renesanse (Bulgakov, Mereškovski, Dostojevski, slavenofili). Berdjajev se ne slaže sa shvaćanjem Mereškovskog, a za sebe tvrdi da je vjerski slobodni mislilac: kršćanin koji ima pred sobom Krista iz „Velikog Inkvizitora“ Dostojevskog. Kao što je Logos primio ljudsku narav, tako se individualno ljudsko ima sjediniti s univerzalnim božanskim (55–59).

Spoznajna teorija u idealizmu je antimetafizička. Zato filozofija koja je metafizička mora svladati gnoseološki i apsolutni idealizam.

Zbog toga Berdjajev naglašuje vrijednost konkretnog bića s duhom koji je sposoban izravno, intuicijom spoznavati. Ovdje se Berdjajev već pomalo nalazi u prvoj fazi svog završnog načina filozofiranja: personalizmu svoje egzistencijalne filozofije. Konkretno biće je čovjek sa svojim duhom koji po intuiciji ne stavlja razlike između subjekta i objekta već je sve čin doživljajnog subjekta. Tako Berdjajev, nasuprot racionalistima, ulazi u područje religije, vjere, mistike, ali sam postaje nadracionalist (59–66).

No u svemu tome ne prihvaća Homjakovu „sabornost“, koja nije povezana s dušom svijeta, a ta omogućuje jedinstvo i zajedništvo.

Kantova etika koja je podvrgnuta logici i s druge strane buržuska filozofija ne rješavaju etički problem. Berdjajev govori o tragediji s kojom je vezana etika. Moral je povezan s osobnošću svakog pojedinca, a osobnost je vezana s mističnim nadmoralizmom Krista. Mistična osobnost je uključena u božanski kozmos. Grieh je raskidanje religiozno–metafizičkog pri čemu uvijek dolazi do izražaja

metafizička sloboda. Istočni grijeh se nije dogodio u ovom vremenu i svijetu već u kvalitetno različitom. Stvarni jedinstvo s religiozno—metafizičkom pozicijom moguće je s pomoću Božjom, preko Krista, kroz Logos (67—72)!

Marksizam (Engels, Plehanov) materijalistički, ultra—empiristički, racionalistički gleda na stvari, a i vjeruje samo u stvari, u materiju. Ne može se u tom okviru primijeniti Hegelova dijalektika, a niti se može prihvatiti materijalistički obrazlagana kvantiteta koja prelazi u kvalitetu. Postoji društvena evolucija (kapitalizam — socijalizam), no glavni vršilac toga je čovjek sa svojim duhom i sa svojom slobodom. Socijalizam uništava slobodu duha jer nastoji postati religijom i na taj način nadoknaditi racionalni nedostatak koji proizlazi iz negacije religiozno—slobodne osobe. Apsolutizam i birokratizam socijalizma ne poznaju „sabornost duha“ koja je organska društvenost (bolje zajedništvo) i koja će nadoknaditi nedostatak desakralizirane Crkve u svjetskom procesu. Ona je kvasac u kršćanstvu koje postaje „nova zemlja i novo nebo“. U tom okviru Berdjajev kritizira Mihajlovskog i uopće kapitalizam, marksizam i komunizam. No ni njegova personalnost „carstva Božjeg“ baš nema obrazloženja (72—83).

Svijet je svojim razvitkom zapao u iluzionizam nihilizam, budući da ne gleda točno na čovjeka koji je osoba, nešto unutarnje, supstancija prožeta metafizičkim voluntarizmom, slobodom kao supstancijalnom moći koja ima prožeti čitavog čovjeka: njegovu dušu i tijelo. I u tom se nalazi izvorna istina koju može nositi moj „ja“, moj „subjekt“. To nije panpshizam već spiritualistička nadogradnja, koja odbacuje svaki panteizam. Tako je čovjek, osoba, odgovoran za cijeli svijet i u svim ljudima treba gledati braću znajući da je svaka osoba ucijepljena u Božji život (84—88).

Ljubav povezuje Boga i sve ljude. To se pokazuje u teokracijskom shvaćanju povijesti kozmičkog života u kojem čovjek ima zredišnju ulogu. U tom smislu Krist je idealni princip ljudskosti, a to nas pomalo sjeća na Solovjevljevo učenje o Mudrosti, iako Berdjajev naglašuje da je to pomalo antipersonalističko učenje, dok bi njegovo bilo pluralističko—personalno. Duh Sveti je sintetički element te „sabornosti“. On je kozmičko jedinstvo Crkve.

Ovo Berdjajevljevo filozofiranje je pod utjecajem ruske misli, ali i pod utjecajem Platona, Plotina, njemačkog idealizma i misticizma (J. Böhmea). No ipak je njegov filozofski razvoj išao prema osobi stvaralačke slobode (88—93).

U ovom dijelu rada autor prikazuje povijesni razvoj Berdjajevljeve misli i možemo reći da je konac ovog tiskanog dijela, zapravo početak Berdjajevljevog filozofiranja koji nam je više poznat. Redovito pišemo o Berdjajevu—dakako na temelju njegovih djela — kao filozofu egzistencije, što valja naglasiti, jer svaki personalizam i ne ulazi u područje egzistencijalne filozofije.

U tom smislu ovaj dio doktorske teze dobiva na vrijednosti. U njemu su potvrđene Berdjajevljeve misli iz njegove autobiografije: Bio sam marksist, ali nikad ateist. U samom radu dolaze do izražaja više etička nego gnozeološka pitanja, ali to je opet zbog toga što je Berdjajev takav. On to voli.

U smislu Berdjajevljevog filozofiranja, i to onog dijela u kojem se pri koncu knjige spominje osobnost subjekta, valjalo bi paziti na terminologiju: osoba — osobnost (ne lice — ličnost; to nas može i zbuniti). Zašto? Zato što Berdjajev govori o konkretnoj osobi, o egzistencijalnom subjektu.

Ponadati se je da ćemo čitavo djelo vidjeti na hrvatskom jeziku, što bi izvrsno došlo onima koji se zanimaju za filozofiju Berdjajeva, a nije im bila dostupna literatura u kojoj se može vidjeti početak Berdjajevljevog filozofiranja.

J. KRIBL

ADRIANO DELL'ASTA: LA CREATIVITÀ
— A PARTIRE DA BERDJAIEV, JACA BO-
OK, Milano 1977.

„Filozof osmog dana stvaranja“ — Berdjajev prošao je dugi put u svojoj filozofskoj misli: od marksizma — ali nikada ateizma — do filozofsko—religioznog stvaralaštva, koji osigurava čovjek s duhom, koji djeluje ne samo imanentno već i transcendentno. On je stalno pod ruskom misli i zato ga često puta na Zapadu — kao i Solovjeva — ne shvaćaju. On je proročki tip filozofa koji pripada narodu Bagonoscu, Moskvi, trećem Rimu. Ako ruska duša teži k apsolutnom, onda se to a *fortiori* može vidjeti kod Berdjajeva. Autor veli da je Berdjajev izrastao pod utjecajem ruskog vjerovanja. Ikone, liturgija i uopće sveta umjetnost pripravljalju ga za teološke i filozofske rasprave te vrste. Bogočovjek je njegov omiljeni pojam, kojega veže s čovjekom u svom filozofiranju. Berdjajev piše o apofatičnosti ikone u okviru teološkog ruskog mentaliteta a to je opet u vezi s naukom Gregorija Palama, Dionizija Pseudo—Areopagita. Bog se